

*Жумабаев М., Бектемирова А.К.***ЖАКЫНКЫ ЧЫГЫШТАГЫ КУРДДАРДЫН УЛУТТУК-БОШТОНДУК
КЫЙМЫЛЫ***Жумабаев М., Бектемирова А.К.***НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ДВИЖЕНИЕ КУРДОВ
БЛИЖНЕГО ВОСТОКА**

УДК: 9(М)

Жакынкы Чыгыштагы курд проблемасы бүгүнкү күндө дүйнөнүн эң актуалдуу проблемаларынын бири болууда. Бул проблемадагы негизги карама каршылыктар: курд улутунун өз тагдырын өзү чечүүгө аракетин жана Курдистанды бөлүп турган мамлекеттердин башкаруучу чөйрөлөрүнүн курд улутун мыйзамдуу укуктарын тааныбоого аракетин. Бул өлкөлөрдүн ички саясаттарында жана улут аралык мамилелерде курддар баш ийүүгө милдеттүү экинчи пландагы эл катары каралып келүүдө.

XX кылымдын 30-40-жж. Түркияда, Иранда, Иракта курддардын толкундоолору күч алып, «көз каранды эмес Курдистан» мамлекетин түзүү аракетин башталган. Бул бытыранды жана начар уюмдашкан көтөрүлүштөрдүн бардыгы жеңилүүгө учураган. Жаш курд улутчулдугу аскердик жана саясий уюмдашуу жагынан күчтүү душмандарга туруштук берүү үчүн өтө алсыз болушкан.

Экинчи дүйнөлүк согуштун учурунда Ирандагы советтик оккупация зонасында курд кыймылынын активдешүүсүнө ыңгайлуу шарт түзүлгөн. Согуштун аякташы менен бул жерде тарыхта биринчи болуп башында Кази Мохаммед турган борбору Мехабад шаары болгон курд автономиясы түзүлгөн. Бирок ал 11 ай гана жашаган (1946-жылдын декабрына чейин). «Кансыз согуштун» башталышы менен бул автономия СССР тараптан көрсөтүлүп келген колдоосунан ажырап калган⁹.

Курдистан СССРге географиялык жактан жакындыгынан улам, батышта ал антисоветтик плацдарм катары каралган. Иш жүзүндө курддардын мамилеси Батышка караганда СССР менен түзүк болгон. Ал эми Курдистандын негизги калкы курддарды Москва Жакынкы Чыгыштагы саясатында өз кызыкчылыгына пайдаланууну көздөгөн. Ошондуктан «Кансыз согуш» жылдарында курд улуттук кыймылдарына Батыш жактырбоо жана ишенбөөчүлүк менен мамиле кылган, ал эми Жакынкы Чыгыш өлкөлөрүндөгү «антикурддук шовинисттик саясатка» Батыш өлкөлөрү тарабынан колдоо көрсөтүлүп турган. Ушул себептерден улам СССР чет элдик курддарга потенциалдуу союздаштар катары карап, жашыруун түрдө курддардын солчул багыттагы партияларына жардамдар көрсөтүлүп келген. Алардын ичинде согуштан кийин пайда

болушкан «Иран Курдистанынын Демократиялык Партиясы» (ИКДП), Ирактагы «Курдистан Демократиялык Партиясы» (КДП) жана ушул сыяктуу эле аталыштагы Түркиядагы жана Сириядагы саясий партиялар.

Мехабаддагы курд автономиясы кулагандан жана 1943-1945-жж. Ирактагы курд көтөрүлүшү жеңилгенден кийин Жакынкы Чыгыштагы курд кыймылдары бир нече майда көтөрүлүштү кошуп эсептебегенде дээрлик тынчый түшкөн. 1950-1960-жж. аралыгында кайрадан курд улуттук кыймылы жандана баштаган.

Анын негизги стимулу Жакынкы Чыгыштагы Араб-Израиль карама-каршылыктарынын күчөшүнүн натыйжасында ири державалардын өз кызыкчылыктарына жараша аракеттенүүсү себепчи болгон. Батыш өлкөлөрү региондо империялык позициясын жана нефтиге болгон көзөмөлүн чыңдоого аракеттенсе, СССР жана анын союздаштары жергиликтүү улутчулдукту колдоо менен аны Батышка каршы багыттаганга аракеттенишкен. Египетте, Иракта, Сирияда батышты жактаган марионеттик режимдер кулаган. Мындай абалда күч алган курд улутчулдугу Жакынкы Чыгышта жана дүйнөлүк аренада ачык жана бир кыйла эркин аракеттенүүгө өтүшкөн.

1961-жылы СССРден эмиграциядан кайтып келген Ирак КДПсынын лидери Генерал Мустафа Барзани көтөрүлүш чыгарган. Көп өтпөй эле көтөрүлүшчүлөр («Пешмергалар»-өлүмгө башын байлагандар) Ирактын түндүк-чыгышын ээлеп алышып, «Эркин Курдистан» районун түзүшкөн. Көтөрүлүшчүлөр менен Ирак өкмөтүнүн ортосундагы согуштар 15 жылга чейин созулган. Жыйынтыгында курд кыймылы жеңилүүгө учураган, бирок да өкмөттүн жеңиши шарттуу түрдө болгон. 1974-жылы 11-мартта кабыл алынган мыйзам боюнча Ирак өкмөтү «Курдистан автономдуу районун» түзүүгө жана курддар үчүн бир кыйла жеңилдиктерди берүүгө аргасыз болгон. Бул Жакынкы Чыгыштын соңку тарыхындагы курд элин официалдуу таануунун алгачкы прецеденти болуп калган.

Чындыгында Иракта 1968-жылы эле бийликке келишкен БААС партиясы (Арабдардын кайра жаралуу социалистик партиясы) курддарга берилген жеңилдиктерди аткарган эмес. Автономияны иш жүзүндө Багдаддан жиберилген марионеткалар жана жергиликтүү коллаборационистер башкарышкан.

⁹ Мгои Ш.Х. Курдский национальный вопрос в новейшее время. – М., 1991. – С. 15.

Ирактын башкаруу чөйрөсүнүн курддарга болгон жек көрүүсү 1979-жылы Садам Хуссейиндин жеке диктатурасынын орношу менен күч ала баштаган. 1980-жылы башталган Иран менен согуш учурунда Ирак бийлиги согушка шылтоолоп курддарга берилген жеңилдиктердин баарын жоюп салган. 1988-жылы 16-мартта Ирак бийлиги курд элине каршы химиялык куралды пайдаланган. Саддамдын диктатордук режими учурунда курд улутунан 50000 ден ашык адам өлүп, он миңдеген адамдар майып жана мунжуларга айланган¹⁰.

Ошондуктан, Ирактагы курд кыймылдарынын кайрадан күч алышы күтүлүүчү окуя болгон. Ирак Курдистанынын саясий уюмдары өткөндөгү кемчиликтеринен жыйынтык чыгарууга жана бир пикирге келүүгө аракеттене баштаган. 1976-жылы КДПнан бөлүнүп чыккан Джалал Талабани баштаган «Курдистан Патриоттук Союзу» (КПС) кайрадан КДП менен биргеликте иш алып бара баштаган. 80-жылдардан баштап ирактык курддар күчтөрүн топтоп кийинки акцияларга даярданууга өтүшкөн.

Ал эми алардын бир туугандары Сириялык курддар да улуттук кызыкчылыктарын коргоо үчүн өлкөдөгү режимге каршы кыймылдарын башташкан. Сирияда курд улутунун кыймылын жетектеген СДП жана башка партиялар түзүлө баштаган. 60-70-жж. аралыгында орногон президент Хафес Асаддын диктатордук режими курддардын абалын жакшыртууга эч кандай чара көргөн эмес. Багдад жана Анкара менен болгон карама-каршылыктарында Сирия өкмөтү Түркия, Ирак жана Сириядагы курд партияларын өз кызыкчылыктарына пайдалануу саясатын жүргүзгөн. Бул саясат өз кезегинде курд улуттук кыймылынын биримдигине көп зыяндарды алып келген. 1986-жылы Сириядагы курддардын үч негизги партиясы бирдиктүү «Курд Демократиялык Союзун» түзүшкөн. Узакка созулган тыныгуудан кийин Түркиядагы курддар активдүү күрөштөрүн башташкан. Бул өлкөдө курд улутуна кысым көрсөтүү өзгөчө күч менен жүргүзүлүп келген, курд тилине, маданиятына билим берүүгө, массалык маалымат каражаттарына тыюу салынып, улутчулдуктун ар кандай көрүнүштөрү сепаратизм катары кабыл алынып келген. Мындай абал өзгөчө 1960-жылдагы 27-майдагы аскердик төңкөрүштөн кийин күч алып кеткен.¹¹

Түркиядагы мамлекеттик башкаруунун манилүү позицияларын ээлеп алышкан аскердик каста курд кыймылдарына аёсуз күрөш жарыялап, ар кандай репрессияларды күчөтүшкөн. Мындай аракеттер Түркиядагы курд кыймылдарынын күч алышын жандандырган. 60-70-жж. аралыгында бир нече курд партиялары жана уюмдары түзүлгөн, алардын ичинде «Түрк Курдистанынын демократиялык партиясы» (ТКДП) жана «Чыгыштын революциялык маданий очогу» партиялары бар. 1970-жылы ТКДП өз катарына бир канча майда курд партияларын жана

топторун кошуп алып, жалпы демократиялык принциптерге таянган «курддардын көз каранды эместигине жетишүү» программасын кабыл алышкан. 1974-жылы курд интеллигенциясынын жана жаштарынын арасында популярдуу болгон «Түрк Курдистанынын Социалистик партиясы» (ТКСП) түзүлгөн.

80-жж. аягында түрк Курдистанында абал курчуп кеткен. Уламдан улам көбөйүп бараткан легалдуу жана легалдуу эмес курд уюмдары өкмөткө каршы агитациясын күчөткөн жана күч колдонуу аракеттерине өтүшкөн. Алардын арасында жакыр жана социалдык жактан начар камсыздалган курд массасынын арасында өзгөчө популярдуу болгон «Курдистан Жумушчу Партиясы» (КЖП) саналат. (КЖП) 1978-жылы Абдулла Оджалан тарабынан түзүлгөн. Бул солчул экстремистик уюм күрөштүн күч колдонуу методуна басым жасашкан. Бул партия тарабынан уюштурулган партизандык кыймылдар 70-жылдардын аягы 80-жылдардын башында башталган, ал эми 1984-жылы партия курд бийлигине каршы Чыгыш Анатолияда ачык согуштук аракеттерди баштаган¹².

Ошондон баштап түрк Курдистаны Жакынкы Чыгыштын чыңалуу очогуна айланган. Анын жыйынтыгы эки тарапка тең пайда алып келген жок. Курддар өз укуктарына ээ боло албады, Анкара курд кыймылын майтарууга жетише алган жок. Бул көп жылдарга созулган согуш түрк өкмөтүнө көптөгөн экономикалык жана саясий кыйынчылыктарды алып келди, өлкөнүн эл аралык аброюн төмөндөтүп анын Европалык структурага кошулушуна жолтоо болууда. Бирок КЖПнын аракеттери да эл аралык коомчулуктан колдоо таба алган жок.

Иранда курд проблемасы 60-жылдардын башында социалдык саясий чыңалууларга алып келген «ак революциянын» жүрүшү учурунда жана коңшу Ирак Курдистанындагы абалга байланыштуу уламдан улам курчуп турган. 1967-68-жж ИКДПнын жетекчилиги астында чыккан Мехабаддагы, Банедеги жана Сардешдеги көтөрүлүштөр аёсуз түрдө басылган.

Ирандагы курддар 70-жылдардын аягында шака каршы башталып, «Ислам Революциясы» менен аяктаган жалпы элдик кыймылга активдүү катышышкан. 1979-жылы жарыяланган «Иран Ислам Республикасы» иш жүзүндө шииттик «Муллократиянын» тоталитардык диктатурасы болуп калган. Өздөрүн көз каранды эмес, өз алдынча саясий күч катары көрсөтө албаган курддар үчүн бул «революция» чындыгында контрреволюцияга айланган. Диний аспект менен караганда орто кылымдык типтеги бул режим, көпчүлүк бөлүгү суннизмди тутунушкан курддардын кызыкчылыктарына чоң коркунуч туудурган¹³.

1979-жылы жай айында курд көтөрүлүшчүлөрү жана өкмөттүк аскерлердин ортосундагы кагылы-

¹⁰ Мгои Ш.Х. Курдский национальный вопрос в Ираке в новейшее время. – М., 1991. – С.17.

¹¹ Курдское движение в новое и новейшее время. – М., 1987. – С.23.

¹² Жигалина О.И. Курдский вопрос как региональный и локальный конфликт. – М., 1995. №6.

¹³ Бабакр Х. Курдистан: перспективы курдской государственности //www.kurdistan.ru.

шуулар бүткүл Иран Курдистанынын аймагына жайылган. ИКДП Курдистандын көпчүлүк бөлүгүнө өз көзөмөлүн орноткон. Курддардын диний лидери Эзедин Хуссейни бүткүл борбордук бийликке каршы жихад жарыялаган. Ошол эле учурда Ирандагы курддардын жетекчилери Тегеранды конфликтти тынчтык жолу менен чечүүгө чакырышып, курддар жашаган райондордо социалдык-экономикалык жана саясий-административдик реформаларды жүргүзүүнү сунушташкан. Өкмөт сүйлөшүүлөргө даярдыгын көргөзүмүш болгону менен, чындыгында курддарды жазалоого даярдана баштаган. 1979-жылы күзүндө өкмөт авиация, артиллерия жана бронетехниканы колдонуу менен курд көтөрүлүшчүлөрүнө чечүүчү сокку урган. Исламдык режим Курдистандын райондорунда өз көзөмөлүн кайрадан орнотуп аёсуз террор жүргүзгөн. Бул жагынан алар шахтын режиминен ашып түшкөн¹⁴.

Исламдык режим орногондон кийинки ирандык курддардын жеңилүүсүнүн негизги себептери курд кыймылындагы биримдиктин жоктугу жана традициялуу курд партикуляризмине байланыштуу болгон.

80-жж. Ирандагы жана Ирактагы курд кыймылы көптөгөн кыйынчылыктарга учураган. Ага Иран-Ирак согушу (1980-88-жж) чоң себепкер болгон. Согуштук аракеттер Курдистандын территориясында жүргүзүлүп, курддар көптөгөн чыгымдарга учураган.

80-90-жж. аралыгындагы «кансыз согуштун» аякташы жана СССРдин таркашы менен байланыштуу болгон дүйнөлүк тарыхый өзгөрүүлөр, Курдистандын эл аралык абалына жана курд кыймылына түздөн-түз жана кыйыр таасирин тийгизген. Мындай геосаясий өзгөрүүлөр жаңы стратегияларды жана тактикаларды талап кылган. Баарынан биринчи бул абал ирак жана түрк Курдистанына көбүрөөк таасир тийгизген.

80-жж. Иран менен болгон согуштан пайдаланып, Саддам Хуссейндин режими курддарга мурдагы берилген жеңилдиктерди жоюп салган. Автономдуу район Багдадка толугу менен баш ийдирилген. Автономиянын улуттук курамын өзгөртүү үчүн чек ара аймактарындагы курддарды ички райондорго көчүрүшкөн. 90-жылдагы Ирактын Кувейтти басып алууусуна байланыштуу пайда болгон Жакынкы Чыгыштагы кризис Ирактагы курд кыймылынын кайрадан күч алышына түрткү берген¹⁵.

80-жж. башында Түштүк-чыгыш Түркияда КЖП жетекчилик кылган козголоңчул кыймылдар байкаларлык түрдө күч алган. Полиция участкалоруна, жандарм постторуна, аскердик базаларга регулярдык кол салуулар уюштурулуп турган. Курд камикадзеси пайда болгон. КЖПнын уюштуруу жана пропагандалык аракеттери түрк чек арасынан сыртка жайыла

баштаган. А. Оджалан өзүнүн штабы менен Сириядан орун алган.

Түрк өкмөтү өз тарабынан курддарга каршы репрессияларын күчөтүшкөн. Бул үчүн атайын аскердик бөлүктөр түзүлгөн жана алар курд козголоңчуларынын артынан түшпөстөн тынч жашаган калктын үстүнөн да көзөмөлдөрдү жана жазалоолорду күчөткөн.

КЖПнын лидери Оджаландын камалышы Европадагы жана Түркиядагы курддардын арасында көптөгөн нааразычылыктарды жараткан. Анын камакка алынышы менен Түркиядагы курд кыймылынын активдүүлүгү төмөндөп кеткен. Оджаландын өзү болсо түрмөдөн өзүнүн жактоочуларына куралды таштап өкмөт менен сүйлөшүүлөргө барууга чакырык жасаган. Анын жыйынтыгында Түркиядагы курддардын абалынын жакшырышына шарттар түзүлө баштаган, курд басмасы, радио жана телевидениеси пайда болгон. Түркиядагы курд кыймылынын солчул экстремизминин аракеттери негизинен анын жетекчисинин харизмасына байланыштуулугун көргөзгөн. Анын саясий аренадан кетиши менен көтөрүлүш жеңилүүгө учураган, ал эми Түркиядагы курддардын негизги проблемалары дагы эле чечилбеген бойдон калууда¹⁶.

1991-жж Ирактын АКШ жана анын союздаштарынын аскердик күчтөрдөн жеңилиши Ирактагы курддардын боштондук күрөшүнүн жаңы этабынын башталышына шарт түзгөн. 1991-жж. февралдан баштап АКШ жана анын союздаштарынан үмүттөнүшкөн курддар бүткүл Ирак Курдистаны боюнча стихиялуу көтөрүлүшкө чыгышып кыска аралыктын ичинде өлкөнү (Ирак Курдистаны) бошото алышкан. Бирок бул жолу да курддар Батыштын геосаясий кызыкчылыктарынын курмандыгы болуп кала беришкен. АКШ Ирактагы абалдын мындан ары да дестабилдешүүсүнө кызыктар болгон жок. Ошондуктан Саддамга аёсуз түрдө басууга мүмкүндүк берген. Качкындардын саны эле 2,5 млнго жеткен. Бул соңку тарыхтагы курд элинин башына түшкөн эң оор сыноолордун бири болуп калган¹⁷.

1992-жылы апрель май айларында Түштүк Курдистан фронтунда баардык негизги курд партиялары кирген алгачкы курд парламенти (Улуттук Ассамблея) пайда болгон. Добуштардын 90%га жакыны КДП жана КСП партиялары алышкан. Бул партиялардын жетекчилери Масуд Барзани жана Джалал Талабани өлкөнүн лидерлери болуп калышкан. Өкмөттүн курамы түзүлгөн жана Федеративдүү союздун декларациясы кабыл алынган. Курд мамлекеттүүлүгүнүн пайдубалы түптөлүп, мамлекеттик башкаруунун структуралары түзүлө баштаган. Жаңы бийлик «Эркин Курдистан» – Түштүк Курдистандын көпчүлүк болүгүн (74 миң кв. км – 55 миң кв.км.) өз көзөмөлүнө алган. Багдаддын карамагына мурда арабдаштыруу жана түрктөш-

¹⁴ Демченко П. Курды-заложники большой политики // Эхо планеты. – 1993, №15. – С.6.

¹⁵ Мирской Г. Вечно подвешенный Курдистан // www.politkom.ru.

¹⁶ Старченко Г. Фигура А.Оджалана. – www.politkom.ru.

¹⁷ Згерский Д. Разорванная нация. Новое время. – 1991. №47.

түрүү саясаты жүргүзүлүп келген нефтиге бай Киркук округу, жана Мосул аймагы гана калган.

«Эркин Курдистандын» түзүлүүсүнүн алгачкы жылдары оңой болгон жок. Ички саясий климатты түзүү аракетинде жүргүзүлгөн экономиканы жандандыруу, социалдык проблемаларды чечүү жана элге билим берүүнү уюштурууда олуттуу катачылыктар кетирилген. Саясий маданияттын төмөндүгү, коомдогу традициялык түшүнүктөр жана курд партикуляриزم тескери таасирин тийгизген.

Мына ошентип Жакынкы Чыгыштагы курд элинин улуттук боштондукка умтулган күрөштөрү XX кылымда өзгөчө күч алып, дүйнөлүк масштабдагы проблемага өсүп жетти. Бул проблема азыркы учурда да курч жана актуалдуу бойдон калууда.

Адабияттар.

1. Гастратян М.А. Курды Турции в новейшее время. – Ереван, 1990.
2. Г. Старченко Фигура А. Оджалана // // <http://www.politkom.ru>.
3. Демченко П. Курды-заложники большой политики // Эхо планеты. – 1993. №15
4. Жигалина О.И. Курдская проблема в культурном и геополитическом аспекте.<http://www.kurd.ru>.
5. Жигалина О.Перспективы Курдистана // <http://Politika.ru>.
6. Згерский Д. Разорванная нация. Новое время. – 1991.– №47.
7. Мгой Ш.Х. Курдский национальный вопрос в новейшее время. – М., 1991.
8. Мгой Ш. Тернистый путь к свободе. Азия и Африка сегодня. 1998 №8
9. Мирской Г. Вечно подвешенный Курдистан // www.politkom.ru.